

Bilo je ravro pred Veliko nočjo leta 1945. Na mojem domu sta se oglasila dva domobranca in vprašala zame z namenom, da bi tudi jaz pristopil k protikomunistični skupini, ki je imela tedaj svojo večjo postojanko v dve uri oddaljenem trgu Ajdovščini. Tega izrednega obiska sem se kar nekam razveselil, ker mi je bilo že odveč stalnega skrivanja pred rdečimi tovariši, ki so imeli tedaj glavne prehode mimo mojega doma v bližnji Nanos. Ker so starši želeli, da bi ostal za velikonočne praznike doma, sta oba domobranca k temu rada privolila proti zagotovitvi, da se takoj po praznikih prijavim na Colu. Tako je tudi bilo. Od doma sem se težko poslovil, bilo je lepo sončno jutro velikonočnega ponedeljka. Mama mi je dala s seboj nekaj velikonočnega žegna, obenem pa tudi toplo željo, da se še kdaj srečno povrnem. Niti malo nisem pomislil, da je že tako blizu konec strahovite vojne. Stopal sem med domačimi njivami, ki sem jih neizmerno rad imel, vsepovsod se je opazalo prebujenje pomladi. Ob glavni cesti sem pričakal še dva moja prijatelja in Višenj, ki sta tudi imela naročilo, da se prijavita. Ko smo prispeli na Col, ras je tam že čakal vojak-domobranec, ki je bil odrejen zato, da nas pospremi v Ajdovščino. Tako smo postali vojaki. Mož, ki nam je podelil vojaške potreščine, mi je ob koncu dal dolgo francosko puško z besedami: „Ta bo ravno prava zate in upam, da ne boš imel preveč težav, ko jo boš nosil.“ Odšel sem v četno pisarno, kjer sem uredil vse formalnosti. Dobil sem vojaško krjižico ter potrebna navodila, ki so se nanašala na novo vojaško življenje. Po nekaj dneh sem že šel na stražo in sicer na skrajni rob predzadnjih hiš trga ob cesti, ki pelje na strmo pobočje Cola. Bila je zgodnja pomlad, kljub temu pa je burja še vedro z vso ostrino pritiskala proti zeleni Vipavski dolini. Dolge so bile tiste ure na straži, posebno še v nočni izmeni, kjer sem stalno bil pripravljen, da me posetijo rdeči tovariši. Ura je počasi bila v šturskem zvoniku, neizmerno počasi, verdar sem pa le vsakokrat srečno dočakal zameno.

Vsak dan redno smo odhajali na vaje v strmo območje Lokavca. Jaz sem bil dodeljen k 11. udarni četi, ki ji je takrat poveljeval nadporočnik Janežič. Tu sem spoznal veliko fantov, ki so po lastnih skušnjah spoznali spletke in zločinsko delovanje komunizma. Vse te skušnje so jim utrdile odpor ter jim bile jasno zagotovilo, da stopajo po pravilni poti. Nikjer nisem opazil, da bi ti naši fantje imeli kaj simpatij do Nemcev; vse je kazalo, da nas je sem postavila le kruta sila vojne igre in da je to le neka začasna rešitev. Tudi jaz sem se pripravljaj, da bi doprinesel svoje, vendar so me pa dogodki prehiteli. Mesec april se je že nagibal h koncu. Odrejen sem bil, da grem v patroljo, ki raj bi nesla važno sporočilo manjši postojanki, ki je bila nastanjena na Otlici. Šli smo okoli polnoči kar naravnost čez strme grabne, da bi tako čim prej dosegli cilj. Pot je bila zelo naporna,

vendar smo pa le po nekako dveurni hoji dosegli vrh ter opravili dano nalogo. Nazaj smo se vrnili že pred jutrom. Računali smo, da se bomo še lahko malo odpočili, tedaj so se pa oglasili nekje na vrhu streli strojnic. Lahko smo to ugotovili, da je to na Otlici, odkoder smo se ravnokar vrnili. Od fantov, ki se jim je posrečilo prebiti se iz obroča, smo zvedeli, da so doživeli nenadni napad, ki sta ga izvedli* zloglasni 30. in 31. divizija. Fantje so bili popolnoma obkoljeni, vendar se jim je po junaškem pritisku na rdeče napadalce posrečilo prebiti obroč. Tu je padlo okoli 30 domobrancev. Že dva dni po tem napadu se je vrnil k nam mladi fant, bil je preblečen v neko raztrgano pastirsko obleko, vsepovsod se ga je še držala slama. Pravil je, da se mu je posrečilo skriti se v neki samotni listnik ter je tako srečno dočakal trenutek za pobeg.

Bližali so se zadnji dnevi meseca aprila in nekaj izredno težkega je viselo v zraku... Partizanske brigade, ki so bile povsod razbite in raztepane, so se ob bližanju Rdeče armade pričele prebujati kakor gobe po dežju. Nemci so se umikali. V naši četi je bilo izdano povelje, da se vsa odvišna municija, ki smo jo imeli, nemudoma zakrije ali uniči. Tedaj je že nekaj fantov pobegnilo, med njimi je bil tudi moj prijatelj Ludvik.

Ravno tiste dni je močno deževalo. Prišlo je povelje, da s silo razorožimo Nemce, ki so se tedaj od vsepovsod umikali. Okoli poldneva so prišli k meni mama in dve sestri — v naglici sem našel nekaj časa, da sem se pogovoril z njimi ter se poslovil. Ljudje so vsepovsod govorili, da se v nekaj dneh povrne kralj Peter s svojo vojsko, tako sem tudi jaz nekaj takega poskušal verjeti... Trdno sem upal, da bo ob tem zaključku vojne izbrišana s sveta vsa krivica ter da bodo za vse ljudi „dobre volje“ nastopili novi, mirni in srečnejši časi.

Bil sem takrat star komaj dobrih 17 let; tako sem si tudi sam tiho ponavljal: Kralju Petru gremo nasproti... Ob takih mislih mi ni bilo nič težko dejstvo, da bom moral rositi železni zaboj municije za „šarca“, bombe in še dolgo francosko puško, ki je tehtala za dobro „klafrsko poleno“. V trgu je bilo tisti dan vse živo, veliko voznikov je bilo mobiliziranih za prevoz naše prtljage, predvsem pa živil in sanitetne potreščine. Cesta, ki pelje na Gorico, je bila tiste dni polna vojske, bili so tudi srbski četniki in dobrovoljci ter nešteta množica civilnih ljudi, ki so si rajši izbrali begunsko pot, kakor da bi praznovali s komunisti lažno svobodo. Postrojena na ajdovskem kolodvoru se je končno tudi naša četa premaknila. Od vsepovsod so nas dobri naši ljudje pozdravljali ter nam želeli srečno pot: „Z Bogom, fantje!“ V vetru je zaplapolala čista slovenska zastava, ko smo krenili v korak. Pred Črničami smo bili deležni prvega napada iz zrakā, umaknili smo se s ceste na polje, tako sem nekaj časa ležal v blatni nji. Kmalu pa smo spet nadaljevali pot in dež je speral zemljo iz obleke.

* Emil Savelli, Tabor štev. 5/6, 1965.

Pri Šempetru nas je pričakalo nekaj slovenskih deklet, ki so nam nudile nekaj okrepčila. V njihovih očeh je bila tudi topla želja za srečno pot in vrnitev. Pri Gorici se je začelo prvo obstreljevanje. Vse je kazalo, da so nam partizani že čisto za petami. Njim so se pridružili še razni italijanski tovariši v želji, da bi tudi oni pokazali nekaj svojega junaštva. Most preko Soče smo srečno prelezli, čeprav so krogle neusmiljeno sekale v železno ograjo, ob kateri sem se plazil preko. Takoj, ko smo prišli na drugo stran, so raši most razstrelili. Pot smo nadaljevali prav do Krmina. Šele tedaj je bil dan nalog za počitek. S skupino fantov sem zlezel na neko štaljo, kjer smo plegli po slami. Noge so nam bile popolnoma zatekle od dolge neprestane hoje in prav malo kože je bilo še brez žuljev. Z veseljem smo plegli. Po polurnem oddihu pa smo že imeli vzbuno. Hitro smo iskali stvari ter se z vso brzino pripravljali v stroj. Jaz čevljev nisem mogel več spraviti ra noge, tako sem se kar bos postavil v vrsto. Govorilo se je, da se skoraj srečamo z Angleži; med tem je padla komanda v strelce in ker sem bil zadnji v vrsti, sem tako moral hoditi cel kilometer daleč, kjer sem se zvrnil v rosno mlado deteljo. Tako napeto sem pričakoval, kako neki se bo vse razvijalo, da sem čisto pozabil na bolečine... Čez nekaj časa se je tam daleč nekje na cesti posvetila zelena raketa, fantje poleg mere so se pričeli dvigati; tudi jaz sem stopil nazaj v vrsto, pa bi res najraje kar v tisti detelji obležal, ker se mi je zdelo, da mi je dovršen del bolečin izvlekla iz nog. Šli smo nazaj proti cesti, kjer smo že ugledali prve angleške oklopne vozove in kakor je bilo videti, so bile tudi urejene prve formalnosti zavoljo naše nadaljnje usode.*

Drugi dan smo nadaljevali pot proti Palmanovi. Ob poti so ležali celi kupi razbitih pušk in drugega orožja. Kar je jasno pričalo, da je vojne konec. Vse je kazalo, da tega orodja ne bomo več rabili... Pri Gradiški smo se povzpeli na bližnji hrib, kjer smo zvedeli, da se premika proti nam skupina italijanskih partizanov. Nekaj strelav je zadostovalo in pot se nam je na široko odprla prav tja do Palmanove, kjer smo ustanovili nekako začasno taborišče. Vsemogoče vrste ljudi so mrgolele nadkrog, tako so bili med nami tudi duhovniki in veliko civilnih ljudi. Ker je bilo veliko živine, tudi mesa nismo nič pogrešali. Okrog nas so se pritihotapili italijanski komunisti, ki so z vso spretnostjo prodajali zastrupljen kruh — vendar se jim pa zločinske nakane niso posrečile. Kolikor je meni zrano, je bilo le nekaj resnih obolenj.

(Bo še)

* Primerjati z: „Dnevnik Primorskega domobranca“, Vestnik XVI., junij 1965.

Po nekaj dneh je prišlo na vrsto to, kar je bilo najbolj značilno za našo nadaljnjo usodo. Sklican je bil zbor za vse vojaške edinice, ki so se v tem času nahajale v taborišču. Pred nas so stopili naši oficirji v spremstvu Angležev in izdano je bilo povelje, da moramo položiti vse orožje. Temu je sledila kratka objasnitev, ki je temeljila predvsem na dejstvu: gre le za ohranitev miru — da je to le začasna rešitev in ni več daleč čas, ko se vrnemo razaj, kjer bomo tudi mi doprinesli svoj delež k osvobojenju domovine. Močno me je iznenadilo dejanje, ko sem videl dva srbska četnika, ki sta si pognala v glavo kroglice z besedami: „Dala sva prisego, da ne položiva prej orožja, dokler ne bo izvojevana resnična svoboda naše domovine.“

Bil je tedaj mesec majnik, mesec cvetja in sonca. Premnogi izmed nas je tedaj mislil na zapuščeni dom, na cvetoča polja in njive, na prelepo slovensko zemljo, nad katero sta še grozeče zarezala ostri srp in kladivo. Imeli smo lepo priliko, da smo se vsak dan udeleževali šmarnic, kjer smo prepevali lepe majniške pesmi. Tako se mi je zdelo, kakor da bi se košček domovine prenesel na mrzla laška tla. Vsak dan smo imeli v taborišču sv. mašo, kjer smo bili zbrani vsi, kakor ena velika družina. Tu je bil kraj, kjer se je dvigala naša skupna prošnja k Bogu za varstvo, ki smo ga bili mi vsi tako potrebni.

Dnevi sive negotovosti so tako tekli naprej in sončni maj se je tudi že ragibal h koncu. V tem je nenadoma prišlo povelje za selitev. Spominjam se, da smo ravno tedaj bili navzoči pri skupni slovesni sv. maši, kjer je z vso zbranostjo igrala godba srbskih dobrovoljcev. Med tem so nenadoma prišli angleški kamioni. Pričelo se je grupiranje posameznih edinic in kmalu sem tudi jaz prišel na vrsto s skupiro domačih fantov. Vsaki skupini je zaigrala godba v slovo in kamioni so se pričeli pomikati proti zapadu. Na kamionih, kjer so se vozili slovenski domobranci, so plapolale zastave in tudi vesele pesmi ni manjkalo. Kolona vozil je brzela proti zapadu vsi smo se dobro zavedali, da je to za te čase še najboljša smer. Nekako v sredini med Palmanovo in Forlijem smo ustavili. Stopili smo iz ceste na travo, kjer smo prenočili... Počitek je bil res prijeten, čeprav smo bili v jutru vsi mokri od rose. Naslednji dan se je pot nadaljevala naprej, tako da smo že do večera prišli v mesto Forli, kjer je bila vsa vojska dodeljena v posebno taborišče. V dolgih nepreglednih vrstah smo postavljali šotore ter se tako počasi uvajali v novo življenje. Domači smo se radi zbirali skupaj ter razpravljali o tem in onem, saj smo imeli časa na pretek. Nekako v sredini taborišča je bila postavljena oglasna deska, kjer smo bili sproti informirani o važnejših novicah. Nekaj, kar mi je dalo novega upanja, je bil članek „Trst — novo taborisko spora“. Naslednji dan je že krožila novica po taborišču: da se morajo partizani umakniti iz Trsta in Gorice.

Ob teh poročilih se mi je rodila misel, da bi šel v Trst, da se sam prepričam, koliko je na tem resnice. V Trstu sem tudi imel dobre znance. Prav zato o načrtu nisem preveč okleval, vsaj malo bliže bom doma. Taborišče je bilo precej dobro zastraženo, kar mi je še najbolj hodilo narobe. vendar sem se pa tudi glede tega hitro znašel. Neki dan so Angleži iskali mizarje za delo, tako sem se tudi jaz brez odlašarja prijavil; nekaj nujnih stvari sem si naložil v žepe ter stopil v vrsto, ki je bila za to delo namenjena. Odpeljali smo se proti Ceseni ter se po nekaj urni vožnji ustavili v angleškem taborišču, kjer nam je bilo odkazano delo. Morali smo napraviti nekaj miz. Hitro smo se oprijeli dela. Dobro se še spominjam, kako slabo mi je šlo delo od rok, mislil sem in tuhtal, kako bi rajlaže skočil preko visokega zida v svobodo. Ta precej visoki zid je skoraj vsenaokoli obkrožal taborišče, kjer pa je zid bil razrušen, je bil zapolnjen z bodečo žico. Moj načrt sem razkril tudi prijatelju Ivanu. Rekel sem mu, naj mi pozdravi prijatelje v Forliju. Nedaleč od mene se je prestopal stražar zamorec. Oči so mi obvisle na upognjeni murvi, ki se je skoraj naslanjala na visoki zid. Urno sem splezal po hrapavem deblu ter se srečno pognal preko zidu. Bila je že precej visoka trava, po kateri sem z veliko težavo bežal, kajti za mano sem že čul nerazumljivo vpitje stražarja. Ko sem prišel že daleč, sem obležal ves upehan na neki njivi dozorevajoče pšenice. Ne daleč od mere sem čul bližajoče se stopinje. Privzdignil sem glavo, bila je skupina vojakov. ki se mi je bližala. Vznemirjen sem potisnil glavo v zemljo ter tako čakal nadaljnjo usodo. Počasi se je pa le vse umirilo in tudi sonce se je že rižalo k zatonu. Zlezel sem ven s pšenice te v veliko veselje opazil ob robu češnjeva drevesa bogato obložena. Korajžno sem odlomil vejo ter jo zavlekel v žito, ker se mi je zdelo, da bo še najbolj varno večerjati in da mi ne bo nobeden kalil miru, ki sem ga bil ravno tedaj tako potreben. Po večerji sem se pričel odpravljati na pot, ki mi še ni bila jasna in niti malo si nisem predstavljal, kako se bo končala. V žitu sem pustil svojo vojaško bluzo, opasač in kapo, ki sem jo tako rad nosil. Zavihal sem si rokave pri srajci in hlačah ter jo veselo mahnil na pot. Tedaj je že bila noč in v tisti čuloviti mesečini sem že razmišljal o domu, predstavljal sem si, kakšno bo srečanje z domačimi, ki sem jih v tistem hipu še posebno imel pred očmi. Tako sem hodil celo noč kar preko širokih polj in njiv ter se šele proti jutru ustavil pri neki samotni hiši. Gospodinja, ki sem jo srečal na hišnem pragu, me je nekam začudeno pogledala šele ko sem ji razložil zgodbo, je postala bolj prijazna in mi postregla s prepečencem in toplim mlekom. Na mojo prošnjo mi je prinesla šolski zemljevid, na katerem sem skušal določiti smer; z očmi sem pa meril razdaljo, ki me je še ločila od doma. Po krajšem počitku sem nadaljeval pot v smeri Eologne. Da bi si olajšal pot, sem stopil poleg cestrega križišča, kjer sem poskusil dobiti kakšno prevozno sredstvo, kar se mi je tudi posrečilo. Ustavil je neki vojaški tovarnjak, na katerega sem se veselo povzpел ter se z neko posebno zadovoljnostjo zleknil na kup šotornih kril, ki so ležala v kotu. Na moje veliko začudenje se je začel ta preklicani kup nekam sumljivo gibati — prikazala

se je ena, dve, tri črne zamorske glave, kar me je spravilo v precej veliko zadrego. Bili so to vojaki, ki so se zakrili pred vročiro žgočega sonca. Nekako mrko so me gledali in nekaj nerazumljivega godrnjali, verjetno jim ni bilo všeč, da sem jih prebudil. No, končno so se le pomirili, ko sem se skušal opravičiti in eden mi je že s prijaznim obrazom ponudil cigareto... Blížali smo se mestu Bologni. drevesa ob cesti so bila vsa okleščena od bomb in vsepovsod se je občutro poznalo veliko razdejanje pravkar končane vojne. Stopil sem iz tovornjaka, s kretnjo sem se zahvalil za vožnjo, ki mi je prihranila mnogo pešačenja. Zdelo se mi je, da bi bil že skrajni čas, da bi našel kaj za pod zob, zato sem jo kar brez odlašanja mahnil v bližnjo gostilno, da tam zapravim zadrje lire. Vsedel sem se k mizi v kotu ter naročil kosilo. Kmalu mi je strežnica prinesla zvrhan krožnik makaronov, kar, se mi je zdelo, bo ravno prava mera za moj prazni želodec... Kmalu nato je prisedel k moji mizi nek tujec, ki se mi je po nekaj besedah predstavil kot Antonio; pripovedoval mi je, da mu je rojstri kraj Dugi otok v Dalmaciji; da so bili doma zelo siromašni, zato je od malega živel pri stricu v podeželju Bologne. Pred nekaj tedni da mu je stric umrl in zdaj se je namenil, da bi šel pogledat domov...

S tem novim znancem sva se čez nekaj ur postavila poleg ceste, kar je za moj žep bilo še najbolj primerno, pa tudi moj „tovariš“ je bil videti bolj tak kakor tisti ptiči, ki se obešajo na krove potujočih ladij... Po kratkem čakanju je privozil mimo tovorni avto in ustavil. Povzpela sva se na voz. Na moje veliko presenečenje sem opazil, da sem se znašel v sredini laških partizanov, med katerimi so nekateri imeli rdeče rute okrog vratu. „Ta je pa lepa!“ sem pomislil sam pri sebi... Eden izmed njih me je radovedno vprašal: „Da dove andate ragazzi?“ Iz nemškega taborišča gremo, sem hitro odgovoril; napravili smo malo prevelik ovinek, ko smo po pomoti prišli s skupino Italijanov iz Bologne. Ne vem točno, koliko časa je trajala ta vožnja, vem le, da mi je bila ta družba do skrajnosti zoprna. Bila je že noč, ko smo se vozili proti Padovi. Na nekem križišču nas je ustavila angleška vojaška policija, kjer je moral šofer zapeljati h kraju ceste. Vsi smo morali izstopiti, meni se je pa zdelo, da je ravno zdaj najboljša prilika, da izginem v roč. Urno sem stopil za bližnji vogal visoke stavbe ter se hitro oddaljil. Po nekaj dobrih korakih je vojak za menoj ostro zažvižgal. Hitro sem se vrnil nazaj na mesto ter se opravičil, da sem hotel piti malo vode; res je ravno v tisti bližini izpod nekega na pol porušenega kipa curljala voda. Vse je kazalo, da je vodja grupe uredil vse potrebno, ker smo kmalu nato nadaljevali z vožnjo v smeri proti Mestru. Bila je precej hladna noč in jaz sem se bridko spomnil na vojaško bluzo, ki je ostala v tisti žitni njivi poleg Cezene. Tovariši so celo pot klatili „vice“, ki so se večidel vrteli okrog sv. Antona, med tem so si pa iz ust do ust podajali steklenice črnega vina ter tako skušali dati pravi ton pesmi „Avanti popolo“.

V Mestru so imeli rdečkarji eno važnejših postojank. Tja smo prišli nekako proti poldnevu; ravno so razkladali živila, ki so jih menda

pustili umikajoči se Nemci. Poleg barake, kjer se je menda nahajal partizanski glavni stan, je bila majhna lopa, od koder se je čulo udarjanje kladiva in škripajoče oblanje desk. Pogledal sem skozi povešena vrata. V kotu sem opazil že cel kup zloženih rakev prišel je majhen čokat mizar in potisnil kup teh zbitih zabojev proti steni; na moje vprašanje mi je pojasnil, da so te rakve ramenjene za partizane, ki so padli v boju z umikajočimi se Nemci, med katerimi je bil pomešan tudi Benito Mussolini. Tovarish me je peljal na široki hodnik, kjer sem našel tudi mojega spremljevalca Antonia, ki je puljil v oglasno desko, kjer je bila obešena slika Mussolinija, obešenega za noge s prebito in zmaličeno glavo, iz katere je visel šop slame. Na drugem kotu oglasne deske je pod zaglavjem srpa in kladiva bila napisana precej dolga vrsta imen partizanov, ki so padli v napadih na remško vojsko, ki se je umikala. Nekakšna groza me je spreletela, takoj sem pričel siliti Antonia, da čim prej zgineva iz tega preklicanega kraja. Zahvalila sva se za vožnjo ter z novim upanjem nadaljevala pot naprej. Jaz sem predlagal, da bi se mimogrede ustavila v Benetkah, kjer bi pogledala, ako je možno dobiti kakšno zvezo s Trstom. Mislim sem, da bi bilo v Trstu še najlažje zvedeti, kakšen je stvarni položaj v domačem kraju. Zopet sva ra križišču cest ujela voz ter se po nekaj urah vožnje srečno pripeljala v Benetke. Bil je lep poletni dan. Po lagunah so drsele lahke lesene gondole ter prevažale ljudi iz kraja v kraj. Pred baziliko sv. Marka, ki je bila ta čas zaprta, je mrgolelo nebroj belih golobov. Res nekaj izredno lepega, kar je napravilo prijeten vtis name, pa tudi Antonio si je zadovoljno zaserčil oči ter gledal vzdolž kanala na številne lokaste mostove, ki so vezali pločnike poleg visokih starodavnih palač. V majhni zgradbi, kjer je bil nastanjen urad Rdečega križa, sva se zarimala za zvezo s Trstom. Tam so nama povedali, da je morje še vedno polno min in da je edina možna zveza po kopnem. Tu so nam tudi pripravili okusno kosilo. Kar pa je bilo še bolj važno: napravili so nama nekakšno propustnico, kar je pomenilo za naju bolj varno potovanje.

Sonce je kar močno pripekalo, ko sva nadaljevala pot v smeri Furlanske nižine. Pešačila sva po prašni cesti ter mimogrede trgala murve, ki so ravno ta čas zorele, tako nama ni bilo potrebno skrbeti za malico. Ko sva nekaj ur tako hodila, nenadoma privozi mimo kočija; starejša gospa, poleg katere je sedela njena hčerka, pridrži konje ter naju vljudno povabi na voz. Oba sva se zveseljem odzvala, kajti dolga pot naju je že kar pošteno zdelala. Pogovor je nanesel počasi tudi ra nove razmere, ki so nastale po vojni. Mene je predvsem zanimalo, kako daleč so slovensko ozemlje zasedli Angleži. Tako sem zvedel, da so se partizani morali umakniti le iz Trsta in Gorice. Bilo mi je sedaj popolnoma jasno, da so tiste novice, ki so krožile v taborišču Forliju, precej netočne. Vsi načrti, ki sem jih do tedaj imel v glavi, so se pričeli lomiti, v hipu se je pred menoj vse razblinilo kakor lepe nočne sanje, kajti pred menoj se je v vsej stvarnosti pojavila velika nepremostljiva zapreka. Videl sem, da ni drugega izhoda, kakor da

ostanem v Italiji, ter tako počakam boljših in bolj varnih časov. Ko sem tako razmišljal, smo nenadoma privozili ra široko tlakovano dvorišče precej velike hiše. Prijazna gospa naju je povabila pod streho ter nama tudi obljubila, da bova lahko prenočila y njeni hiši. Po izvrstni večerji nama je gospodinja odkazala prenočišče; tega sem bil še najbolj vesel, kajti tisti dan me je še posebno zdelal... Brezskrbro sem se vlegel v posteljo in kmalu zaspal. tudi moj znanec Antonio se je pripravljal v posteljo, v pol spanju sem ga slišal, da je nekaj godrnja. Ker ni mogel najti cigaret. „Ne bom mogel zaspati brez cigaret,“ tako je brundal. Kmalu nato se je nazaj oblekel ter odšel ven.

Močno trkanje na vrata me je nenadoma dvignilo pokoncu, pogledal sem proti vratom, kjer sta stala dva uniformirana moža z rdečimi rutami okoli vratu; poleg njiju je stal Antonio ter gledal z izbuljenimi očmi proti meni, kakor da bi se hotel nekaj opravičiti. Brez kakšnega odlašanja sem se moral hitro pripraviti. Odpeljali so naju v bližnji trg Fouli. Kaj se je pravzaprav zgodilo, sem razmišljal šele. ko je zapah zaškripal za precej težkimi vrati. No, zaradi nesrečnih cigaret vse to! Kar ježno sem pogledal ra svojega znanca, ki v tem trenutku kar ni vedel, kako bi prišel k besedi. Molče sva se vlegla na lesene klopi ter tako zaspala. Po zaslišanju, ki je sledilo drugi dan, so nas italijanski partizani izročili angleški vojaški policiji. ki naju je takoj odpeljala v San Giorgio di Novara, kjer so nama v bližnjem taborišču odkazali prazen šotor, ter oskrbeli z odejami. Tu je bila tudi nastanjena glavnina Andersove vojske. Drugo jutro ie prišla po naju policija ter naju odpeljala na zaslišanje, kjer sva oba izjavila, da se vračava iz Nemčije. Po vsem tem sta prišla dva policaja ter nama velela, da se vsede va na jeep. Po kratkem razgovoru z oficirjem sta naju odpeljala, ne da bi vedela kod in kam. Kam pravzaprav gremo, sem dodobra spoznal, ko sem na nekem hišnem pročelju videl partizanske parole v slovenskem jeziku. bile so to prve hiše v Tržiču (Monfalcone). Kmalu nato sem tudi že opazil prve partizane; korakali so skozi trg ter z nekim zmagoslavnim divjim navdušenjem prepevali „Hej, brigade, hitite!“ Vse hiše so bile na gosto popisane z različnimi parolami, med katerimi sta se tu pa tam režala velik srp in kladivo. Res prava slika novega komunističnega raja, sem mislil sam pri sebi. Počasí smo zavozili v neki ograjen prostor, kjer je bila nastanjena angleška komanda. Pred majhnim čokati Angležem sva morala zelo natančno odgovarjati na razna vprašanja ter pokazati pa zemljevidu vse kraje, ki so se nanašali na najino zgodbo. Prosil sem, da bi me zapeljali nazaj v Cervignano, kjer sem imel namer, da se ustavim ter pozdravim svoje sorodnike. Čokati Anglež je nekaj skrivnostno skomignil z rameni ter poklical službujočega vojaka. Ta naju je odvedel iz taborišča na cesto. Bila sva prosta. Moj spremljevalec Antonio se je odločil, da bo odšel proti Trstu, medtem ko sem jaz trdno sklenil, da grem čimprej po najkrajši poti nazaj v Italijo tako sva še poslovila ter ubrala vsak svojo

pot. Z odločno voljo, da mi bo uspelo pobegniti nazaj, sem urno horil, da se čimprej umaknem čez mejo. Ko sem nekaj časa tako hodil, sem si živo zaželel, da bi vsaj nekaj jedel, kajti že precej časa je minilo, odkar sem zadnjikrat jedel. Na gostilno niti misliti nisem mogel, kajti v žepu mi je ostalo le nekaj malega drobiža. Skleril sem, da bom prosil za jed v bližnji hiši, ki je stala nedaleč, odmaknjena od glavne ceste. Nekako korajžno sem potrkal na vrata; prišla je odpirat še dokaj prijazna starejša žena, kateri sem z zaupanjem razložil svoje težave. Postregla mi je s skodelico vročega mleka in domačim kruhom, jaz pa sem pripovedoval o svojem potovanju iz daljne Nemčije, kako se mi je godilo in kaj sem tam delal. Tako sem že skoraj dokončal z malico, ko raenkrat zagledam na kredenci vojaško kapo z rdečo zvezdo, v tem hipu je pa tudi že stopil iz sobe partizanski oficir. „Od kje jo pa ti, tovariš, mahaš?“ „Iz Nemčije se vračam domov,“ sem glasno odgovoril s polno samozavestjo, da bi odvrnil s sebe vsako morebitno vznemirjenje. Ta človek ni bil preveč zadovoljen s kratkimi odgovori, zato me je vsiljivo pričel spraševati o vseh podrobnostih. Tako je hotel tudi zvedeti, če so mi kaj pisali od doma, ako imam pri sebi kakšno pismo ali izkaznico. Poskusil sem mu dopovedati, da sem vse to izgubil po poti. Kakor da bi že stokrat bil navajen, je tovariš pričel s temeljito preiskavo proti meri, tako je v žepu srajce iztaknil mali notes, kjer sem si v Forliju zapisoval važnejše dogodke, pa tudi nekaj angleških besed je bilo, ker sem se tam udeleževal pouka v angleščini. Privzdignil si je očala ter me z nekim zlobnim nasmeškom ošvignil s pogledom. „To je pa vse drugačna zadeva, fant, kakor si mi do sedaj tolmačil!“ Dvignil je telefon in zavrtel; predno pa je pričel govoriti, je k njemu pristopila mati ter mu nekaj na tiho rekla. Slišal sem, da ima vezo z njihovo komando, kamor je sedaj tudi javljal, da se je prijavil neki fant, ki je bil pri belogardistih v Italiji. Videti je da obžaluje svojo preteklost ter bo postal še koristen član v novi družbi delovnih ljudi. Kmalu nato se je ustavil pred hišo kamion, iz katerega sta stopila dva partizana z nabitima puškama. Eder izmed njih me je s sovražnim pogledom potegnil za roko ter mi velel, naj stopim na kamion. Po kratki vožnji so me pripeljali na komando, kjer so mi odkazali mesto v kotu precej velike dvorane, kjer je bilo razpostavljenih veliko miz. Veleli so mi, naj se vsedem. Kazalo je, da so tovariši pravkar končali s kosilom, le tu pa tam je še kateri sedel in bral časopis. Kmalu nato je prišel k meni kuhar in me prijazno vprašal, če bi kaj jedel iz žepa je pa izlekel zmečkani časopis ter mi ga pomolil pod nos. „Da ti ne bo dolg čas, tu malo preberi, da se boš malo seznanil, kaj je kaj novega sedaj pri nas.“ Bila je to „Ljudska Pravica“. Kmalu nato je prišel kuhar s polno porcijo menaže, jaz sem se kar začudil in riti malo nisem pričakoval, da bom dobil toliko jesti. Ko sem nato jedel, so se okoli mene posedli nekateri partizani, z menoj so govorili prijazno ter me spraševali o tem in onem. Mislim si, ako bo tudi naprej šlo tako, potem se bo kar shajalo in morda bom že čez par dni odpuščen domov...

Naslednji dan, takoj po zajtrku, sem se moral pripraviti. Pripeljal so še štiri Nemce, ki so jih menda našli skrite v neki kleti; tako sem skupaj z njimi moral vstopiti na avtobus, ki je vozil v Gorico. Z nami sta šla dva oborožena partizana. Ko sem jih vprašal, kam gremo, mi nista nič odgovorila; takoj sem spoznal, da se je vsa stvar pričela spreminjati. V Gorici smo prestopili na avtobus za Vipavo. Vso pot smo se vozili, ne da bi kdo kaj spregovoril; gledal sem v Nanoške vrhove, ki so v vsej lepoti žareli v sijaju poletnega sonca; v daljavi sem iskal med zelenjem majhno belo znamenje mojega doma.

Bilo je nekako v sredini poldneva, ko smo prišli v Vipavo. Izstopili smo. Ljudje na postaji so z očmi iskali svoje. Mislil sem, da bom tudi jaz ugledal kak zran obraz, pa sem se zaman oziral okoli. Sami tujci, le Nanoš sem poznal. ta čudoviti zeleni gozd, ki je valovil visoko nad Vipavsko dolino, kjer je moj oče postavil toliko ogljenic, da je prisluzil nekaj lir za preživljanje, kjer je kukavica tako lepo pela skozi vse poletje. Stražarja sta nas privedla na dvorišče vojaških kasarn, ki so jih pred nekaj leti zgradili Italijani. Tu me je najbolj presenetilo, ko sem ugledal veliko številno nemških vojnih ujetnikov, ki so jih tu imeli. Takoj nas je obkrožila skupina partizanov in ko so zvedeli, kdo sem jaz, so se vse oči zapičile v mene, vse mogoče kletve so pričele padati na moj račun, pljuvali so mi v obraz ter me zmerjati z izdajalcem. Ko sem videl, da mi očitajo vse mogoče stvari, sem hotel spregovoriti, tedaj je pa eden od zadaj tako neusmiljeno udaril po meni, da sem zletel po tleh. Takoj nato je zavpil, naj se hitro dvignem: „Poslušaj zdaj, bela s... Ti si hodil mojo mater pretepat v družbi z ostalimi belčki, hoteli ste zvedeti, kje se nahajam. Zdaj si mi prišel v pest in vedi, da so ti ure štete!“ Kakor obseden je vpil nad menoj in na vsako mojo besedo je padlo po meni najmanj enkrat toliko udarcev. „P... tvoja mati, ki te je rodila! Zdaj boš pa povedal, kaj ostali belčki delajo doli v Italiji. Še prav malo, pa bomo tudi z njimi obračunali.“ Nisem mogel več prenašati vsega tega, padel sem na tla in za hip se mi je zazdelo, da se mi vseh svet odmika. To so torej Slovenci! Nekaj časa sem tako ležal na tleh, pesek se mi je globoko zarezal na priske na nogah in rokah. Tedaj je prikorakal vod partizanov skozi glavni vhod, oficir, ki jih je vodil, je pristopil k meni, napol v omotici sem gledal njegovo postavo, stopil je prav tik moje glave s svojim izgrbančenimi čevlji ter me z vso silo brcnil. Nato me je poglabil za ovratnik ter me z vso surovostjo pognal proti zidu bližnje barake. „No zdaj se mi pa pripravi, hudič, kajti tvoja ura je prišla!“ Poklical je dva vojaka ter jima velel, naj rapolnita puške... Pred očmi se mi je zameglilo, lovil sem se za zid barake, hotel sem bežati, pa sem z vso grozo spoznal, da so mi vsi udi odreveneli. Neskončno praznino sem občutil v sebi, še nekaj sekund in železo bo prebilo moje telo.

(Bo še)

Pomlad 1945

(Nadaljevanje)

Misel se mi je zavrtala v te poslednje trenutke bednega življenja in pred očmi se mi je še enkrat pojavila slika domačega praga, dragih domačih. Moj Bog...! Mimo je ravno tisti hip prišel nekdanji agitator OF Stanko Jež, doma iz Štjaka nad Vipavo. Prepoznal me je, ker se je v prejšnjih letih večkrat ustavil na mojem domu. Z vso odločnostjo se je zavzel zame. Oficir, ki je dal ukaz za streljanje, se je s sklonjeno glavo nekaj časa vrtel, kakor da bi nekaj razmišljal, končno je pa hitro dvignil glavo ter zavpil name: „Izgini mi izpred oči!“ Nisem mogel verjeti, zdelo se mi je kakor da sem se prebudil iz strašnih sanj. (Ta dan je bil 6. junij 1945) Odšel sem po taborišču; poleg zida kasarne, kjer je bilo malo sence, sem se vlegel, kajti bil sem do kraja izmučen. Nemški ujetniki so tiho hodili po taborišču, bili so zamazani in samo napol oblečeni ter večina od njih sploh ni imela obutve. Hrana v taborišču je bila do skrajnosti nezadostna in slaba, kar se je vidno poznalo na sestradanih obrazih nemških ujetnikov. Za zajtrk je bilo možno dobiti zajemalko črne kave brez sladkorja, proti poldnevu pa nekaj z ješprenjevim zdrobom zgoščene juhe, ki je bila navadno zabeljena z oljem. Ujetniki, ki so bili bolj zdravi in močni, so navadno vsako jutro odšli na delo; pomagali so pri košnji v gozdu, posebno pa pri gradnji. Večkrat se je dogodilo, da so ti ljudje kaj ukradli, posebno sadje. Ti ujetniki in vsi tisti, ki so pri delu pokazali kakršnokoli nepokorščino, ali pa poskusili ubežati, so bili ustreljeni. To opravilo so partizani izvršili kar med zidovi kasarne in nekajkrat sem moral tudi sam stati v vrsti ter gledati te nesrečne žrtve. Vse to me je do skrajnosti pretreslo, da sem ostal ves dan brez hrane. Te ljudi so navadno potem zadržnili z vrvjo za noge ter jih tako vlekli preko kamnitega dvorišča v obkrajne skopane jarke. Pri tem delu je bila stalno zaposlena večja skupina nemških ujetnikov. Težko bi bilo s tem pisanjem povedati, kako se mi je godilo tiste dni. Zaradi umazanije in stradanja sem popolnoma onemogel, poleg tega so me žrle uši, da mi je telo postalo ena sama velika rana. Tako sem neko popoldne ležal na kamnitem dvorišču, kajti hoditi že skoraj nisem mogel več, ker me je vse tako neznansko bolelo. Tedaj so se mi približali trije partizani, prijeli so me za roke in me odpeljali v bližnjo bolnico. Tam so ravnali z menoj zelo lepo in tudi zdravnik mi je nudil vso pomoč, kolikor se je v tistih okoliščinah dalo napraviti. Tudi obleko so mi tam prekuhali, kajti bila je vsa polna „živalic“. Zelo sem bil presenečen nad tem, kar se je sedaj godilo z menoj. Mislil sem si: so pa le še nekateri ljudje... Tako sem si v par dneh kar dobro opomogel. Prišel sem misliti, kako bi bilo mogoče da bi sporočil mojim doma, kje se nahajam. Mogoče, da bi mi mogli kaj pomagati. V takih načrtih sem se neki dan splazil prav čisto do bodeče ograde, čeprav je bilo to strogo pre-

povedano. Na majhen listek sem napisal ime ter ga molče vrgel nekemu vozniku, ki je peljal seno izpod Gradišča pod Nanosom. Že naslednji dan sem bil pozvan v taboriščno pisarno, kjer sem zagledal očeta in mamo. Bilo je to petminutno srečanje, ki mi je vendar dalo novih moči in upanja. Od tistega dneva naprej mi je neki neznanec stalno prinesel zavoj hrane. Zvečer, ko sem največkrat že ležal na lesenem podu na običajnem mestu, je ta zavoj položil poleg mene ter molče odšel. To hrano sem vedno delil med vse, kolikor nas je bilo v tistem prostoru.

V taborišču so nekateri Nemci nosili rdeče trakove okoli rokava. Vidno je bilo, da so se ti ljudje veliko bolj svobodno gibali, govorili so bolj glasno in zapovedovali. Zmeraj je bila to veliko uganka; predvsem si nisem znal razložiti, čemu toliko število dežurnih. Kmalu nato se mi je pa stvar docela razjasnila. Neki Nemec je privlekel zmečkan papir iz žepa ter me prosil, da bi mu razložil besedilo. Dopovedal sem mu, da ne znam nemški, mimogrede sem pa natančno videl, da se pisanje nanaša na neko skrivno zvezo med partizani in Nemci. Ta dokument se je zaključil z običajnim „Smrt fašizmu...“ in žigom s Triglavom. Čez nekaj dni sem spet videl tega Nemca. Nič več ni gledal preplašeno kakor običajno druge dni — na rokavu je imel prišit svež rdeč trak...

Bilo je na kresni večer 23. junija 1945. Partizani so nas postrojili v dolgo štiristopno kolono ter klicali naša imena. Jaz sem že prejšnji dan zelo zbolel, pred očmi se mi je meglilo, ko sem stal pomešan med Nemci ter čakal na odhod. Ravno prejšnji dan mi je neznanec spet prinesel hrano in par novih copat, ki sem jih bil še posebno vesel, kajti tovariši so me že v prvih dneh osvobodili čevljev. Nekako proti večeru smo že bili pripravljeni in dolga kolona se je pomikala proti Postojni. Na vsaki strani so se v primerni razdalji vozili na kolesih partizanski stražarji. Po vrhovih okrog Vipavske doline so se drug za drugim prižigali kresovi, od tu pa tam se je tudi utrgal vrisk veselih pastirjev... Zadnji ljudje so se vračali s polja in zrak je bil nasičen sladkega vonja ravno pokošenega sena in zorečega žita...

Z največjo težavo sem vlekel noge za seboj; bil sem prepričan, ako se ustavim, bo to prav gotovo za vedno. Vsakogar, ki je omagal, so vrgli na tovorni avto, ki nas je spremljal. Te ljudi so tako surovo nakladali, da me je popolnoma prepričalo, da je to njihova zadnja pot. Vsenaokoli so se čuli strel... Videl sem ujetnika, ki je utrgal jabolko poleg ceste, strel ga je podrl, predno si je mogel revež razmočiti suha usta. Poleg mene je stopal mlad človek, kateremu je partizanski oficir dal vojaško torbo, naj mu jo nosi. Moral je biti zelo lačen, kajti med potjo je segel v torbo ter si odlomil kos kruha. Ko smo po dolgi poti le prišli na postojnsko železniško postajo do skrajnosti zmučeni, je ta partizan zahteval nazaj torbo in takoj opazil, da mu manjka nekaj kruha; zdaj se je razbesnel, kakor da bi ga obsedel hudobni duh, pograbil je mladega ujetnika za ovratnik srajce ter ga z vso silo treščil ob kamenita tla; videl sem potem še

samo čevlje, ki so gazili po zmrcvarjenem telesu; glas žrtve, ki je prosila usmiljenje, je pojemał, pojemale so tudi kletve...

Po štirideset mož so nas naložili na živinske vagone, zapahi so škrtali, vmes se je pa čulo surovo vpitje obsedenih zmagovalcev. Na vagonih je bilo na moč tesno, posebno ker so nekateri onemogli ter tako ležli na kup. Zaprli so celo malo linico, ki služi običajno za dovajanje svežega zraka, ko se blago prevaža. Zopet smo čakali. V vagonu je bilo neznosno vroče, bil sem žejen, da so se mi usta čisto posušila; mimo vagonov so pa hodili partizani ter oponašali prodajalce na postajah: limonada... sladoled... itd. Prišla je lokomotiva in vagoni so se zamajali. Vlak je potegnil v neznano. Okoli polnoči smo se pripeljali na Reko. Partizani so odpirali line ter z vpitjem priganjali v stroj. Z veliko težavo sem se skopal iz natrpanega vagona; nekateri so ležali na tleh; za veliko od teh je bila ta vožnja v živinskih vagonih poslednja... Bila je jasna zvezdnata noč in od morja je pihal hladni večerni veter, ko smo v dolgi nepretrgani vrsti krenili preko lesenega mostu, ki deli Reko s Sušakom; tako smo kmalu prišli na cesto, ki ob obali morja pelje na Cerkvenico. V bližini Trsata (znane Marijine božje poti) smo krenili s ceste. Nekaj partizanov je stalo ob skalnatem robu, mahali so s svetilkami ter nam kazali na edini prehod, po katerem je bilo možno za silo priti k obali. Preko z ostrim kamenjem posutih drsav smo se plazili k morju, kjer se je razprostirala precej velika peščena ravnina, ki je bila večji del pokrita s kamenjem. Nekateri so se spodtaknili ter tako z glavami drveli navzdol proti določenemu mestu... Še isti večer so partizani razdelili ujetnike na majhne skupine, katerim so odredili po enega moža, ki je moral odgovarjati za svoje ljudi. Vse izbrane, so partizani potegnili na stran, razdelili so jim nekaj lopat, nekaj konzervirane hrane in par prerezanih železnih sodov. Ti ljudje so po krajšem posvetovanju pričeli s kuhanjem; zakurili so nekaj ognjev ter postavili tistih par zarjavelih sodov. Večerja je bila kmalu pripravljena, ker pa ni bilo dovolj porcij, so odredili po tri može na eno posodo; jaz sem imel srečo ter sem prišel na vrsto med prvimi. Kmalu je postala zmešnjava, kajti ljudje so opazili da se juha pomika proti dnu soda, zato so z nezadržano silo navalili na kotel, grabili so z rokami borne ostanke ter kakor živali lizali to, kar se je prišlo rok... Počili so strelili...

Jutro je odkrilo žalostno sliko. Nemški ujetniki do skrajnosti obupani so ležali po kamenju, napol oblečeni in večjidel bosí. Mnogi so krvaveli, nekateri so si iz obupa trgali zadnje kose obleke iz sebe. Na vse to je pričelo žgati vroče poletno sonce in muhe so imele vsepovsod obilno pašo. Tisti sodi so ležali prevrnjeni in par ljudi je strgalo tisto umazanijo. Nobenega partizana ni bilo videti med nami, le z vrha prepada se je zdaj pa zdaj utrgal klic "Heil Hitler".

Sonce je neusmiljeno žgalo, da so tla postala razbeljena in skoraj ni bilo več mogoče stati, tako je bilo vroče. Ob morju je bilo premalo prostora, radi visokih skal, ki so molele tik ob obali, zato so se ujetniki gnetli le ob dostopnih mestih. Nekateri so iskali sence za skalami ter iskali red-

ke trave, ki so še ponekje posamezno rasle. Nikdar v življenju si nisem mislil, da je mogoče človeka na tako kruti način ponižati. Videl sem veliko Nemcev, ki so držali izsušene jezike ven iz ust, nekateri so se komaj še pregibali na vroči peščini in umirali. Vedno sem težko čakal noči, da je ohladila to pusto zemljo; rad bi zaspal, da bi vsaj za trenutek pozabil gorje, pa tudi to ni bilo mogoče. Od vsepovsod se je čulo vzdihovanje in obupni klici na pomoč. Nekateri so klicali mater, bilo je res brezupno, posebno ko je veter prinašal duh mrtvih, kajti ob kraju so se pričeli množiti številni plitvi grobovi. Opazil sem, da sta med temi ljudmi hodila dva zdravnika; navadno sta se ustavljala samo pri najbolj bolnih, dajala sta besede tolažbe ter kateremu pridržala glavo, da se revež ni čutil tako osamljenega v svoji zadnji uri. Ko sem se neki dan plazil k morju (hoditi skoraj nisem več mogel, ker mi je postajalo črno pred očmi), sem ob morju našel človeka, ki je ležal za skalo, v roki je držal nekaj zmečkanih strani knjige. Ko sem bližje pogledal sem spoznal, da je bil koledar Družbe sv. Mohorja. Prijel sem tega človeka za ramo in ga vprašal, če je Slovenec; nič mi ni odgovoril, samo zmešano in obupno me je pogledal... Pozneje ga nisem nikoli več videl.

Ta dolina je bila zares primeren prostor za maščevanje nad ujetniki: vsenaokoli se je visoko dvigal neprestopni prepad, pred nami je bilo morje, tako je ostal edini izhod tiste položne drsave, kjer smo stopili s ceste. Bilo je popolnoma nemogoče misliti na beg, vendar so pa le bili nekateri, ki so poskusili s plavanjem. Te so partizani brž opazili in strojnica je opravila svoje delo. Iz vrha pečin se je čestokrat oglašala godba in partizanske pesmi podivjanih zmagovalcev. Da je bila igra bolj prijetna in zabavna, so si domislili, da so iz vrha prepada metali kruh. Tam kjer je navadno kruh padel, se je zgrnila cela grmada sestradanih ljudi. Med seboj so se trgali ter mnogi obležali za vedno. Neki večer sem se splazil v družbi mladega Avstrijca visoko v skale v upanju, da bi našla tam kaj zelenja. Res sva po dolgem iskanju našla nekaj trav ter si tako razmočila suha usta. Noč je bila še dovolj svetla in fant je nekje iz jopiča izvlekel zmečkano sliko: ob božičnem večeru nasmejana mati z družino, v kotu drevcesce... Pogledal sem mu v obraz, oči je imel rosne, obupno je zagrabil za skalo ter se hotel prevrniti navzdol, tedaj sem ga pa trdno zagrabil... Čez nekaj časa sva tiho drsela nazaj k morju in v srcu je v novo zaživelu upanje, upanje na lepši jutršnji dan. Minil je teden brez hrane in pitne vode. Ko je že veliko ujetnikov pomrlo od lakote in tifusa, smo dobili ukaz, da se postrojimo na cesti Sušak-Cerkvenica. Na cesti so stali partizani ter nas ponovno postavljali v štiristope. Na vsakih štiri so delili po eno večjo konzervo mesa mešanega s krompirjem. Čeprav so bili ljudje do konca izstradani, ni bilo opaziti nikjer nobenega nereda. Tudi voda je bila sedaj na razpolago in težko bi bilo povedati, kako mi je bilo, ko sem po celem tednu spet prišel do vode...

Iz te nepozabne kotline smrti smo nadaljevali pot proti obmorskemu pristanišču Cerkvenici. Partizani so se na obeh strane kolone komodno vo-

zili na kolesih držeč brzostrelke pripravljene za strel. Srečavali smo ljudi, ki so nas nekako sočutno gledali, spet drugi so pa sporazumno s partizani pulili iz nas zadnje ostanke obleke, ki je še bila za kakšno rabo, ter nas pozdravljali s "Heil Hitler" in "Viva il Duce". Tudi na tej poti so se dogajali prizori skrajnega grozodejstva, ki so me globoko pretresli. Vse ujetnike, ki so omagali, so brezobzirno metali na kamione. Videti je bilo tako, kakor da bi nakladali surova drva. Sonce je močno žgalo, ko smo se bolj vlekli, kakor hodili proti kotlini Bakra. Zdelo se mi je, da imam v ustih namesto jezika nekako izsušeno kepo, ki mi je zdaj bila samo še v napoltje. V tej neznosni vročini se je trgala iz vrste cela gruča ujetnikov, bežali so proti morju v želji, da bi kje našli pitno vodo, tedaj so se pa iz vseh strani oglasile strojnice in ujetniki so padali kakor snopi ter se valili preko razbeljenih skal proti obrežju sinjega morja. Tudi jaz nisem mogel več zdržati; ob prvi priliki sem skočil iz vrste k neki hiši, kjer je bil postavljen škaf tople umazane vode ter pil kakor živina, tudi drugi so navalili na ta škaf tako, da sem kar z veliko težavo prišel nazaj na cesto. Nekaj časa sem čul odzadaj vpitje in preklinjanje, končno so pa počili strelji... Nisem si upal pogledati nazaj, zdelo se mi je, da se je krivda vsega tega z vso težo zvrnila na mene... Cesta je bila na več mestih posuta z ostrim gramozom, kar je delalo pot še bolj naporno. Jaz, kakor večina ujetnikov, smo hodili bosi in noge so nam mčno krvavele. Copate, ki mi jih je sestra poslala v Vipavi, sem nosil v roki; ker so se mi sezuvale, sem rajši hodil bos, da bi ne zaostajal. Vsi tisti, ki so omagali ali zaostali, se niso nikdar več vrnili v vrsto. Ta cesta se je neizmerno vlekla in večina ujetnikov je že z veliko težavo premikala noge po razbeljenem tlaku. Obrazi teh nesrečnih ljudi so bili od silnega trpljenja spačeni, gledali so v tla, iz odprtih ust jim je visel izsušeni jezik. Partizani so nas surovo priganjali, čule so se kletve, vmes so si pa izbirali žrtve, nad katerimi so se neusmiljeno znašali ter jih udrihali s puškinimi kopiti. V bližini mene je zavozil tovorni avto v kolono in cela vrsta se jih je zvrnila po cesti. Te razmesarjene ljudi so naložili kakor cepanice ter jih počasi vozili mimo nas.

Nekako v sredini med Sušakom in Cerkvenico so le videli, da ne moremo več naprej. Odredili so petminutni odmor. Kar padel sem na kamnito cesto. Iz prašnih nog mi je tekla kri, zdelo se mi je tako, kakor da bi se vlegel na mehko perjanico, kakor da bi se mi tla odmikala pod menoj... Krvavo sonce je dajalo svoj zadnji žar nad gladino Jadranskega morja in za hip se mi je zazdelo, da je izginila vsa hudobija in krivica tega sveta. Čas počitka je bil kmalu pri kraju. Na vseh koncih so se čuli žvižgi piščalk, kar je bil znak, da moramo spet na noge. Zdaj je bila hoja še veliko bolj težka, kajti noge so postale otekle, tudi jetniki poleg mene so se opotekali ter se z veliko težavo pomikali naprej. Proti večeru smo dospeli v Cerkvenico, šli smo skozi trg, kjer so še nekatere prodajalke prodajale ribe. Nekatero izmed teh žen so nam ponudile vodo, kajti ob cesti je stal velik vodnjak in nekaj veder kakor nalašč namenjeno za nas. Partizani so na

tistem mestu popolnoma premenili svoj obraz, res nisem mogel verjeti, da spet lahko pijem vodo. Po kratkem odmoru smo nadaljevali pot proti Selcu, kjer je bila v pristanišču usidrana velika trgovska ladja RAŠA. Tu se je tovariška druhal zopet razdivjala. Z vso mogočo grobstvo so začeli potiskati ljudi preko lesenega mosta, ki je bil speljan na ladjo, tako smo se v vrsti bližali veliki lini, ki je bila glavni vhod v palubo. Ob tisti lini je stalo kakih deset partizanov, ki so ujetnike potiskali v črno nerazsvetljeno odprtino, tako, da je samo nekaterim uspelo, da so plezali navzdol po železni lestvi, drugi so pa kar preko njih padali na globoki pod, da je kar grmel. Tudi sam sem se tako počasi približal tej odprtini; ko sem pa zaslišal vpitje iz globine, sem stekel proč ter se skril med škripci na skrajnem robu ladje. Kmalu nato, ko je ladja odrinila od brega, je nastala velika nevihta, grmelo je, vmes je pa veter pihal s tako močjo, da me je rezalo kar do kosti. Bil sem popolnoma premočen, rad bi zaspal, pa ni bilo mogoče, tako me je vse bolelo, iz globine ladje se je pa celo noč slišalo stokanje in tudi jok nekdanj ponosnih nemških vojakov.

Drugi dan je bilo sončno in bilo mi je, kakor da sem se prebudil iz dolgega spanja. Poskušal sem, da bi se pobral na noge, pa ni šlo, tako sem ves dan ležal z veliko vročino in popolnoma brez moči na lesenem podu ladje. Dneve nisem več štel, ker se mi je zdelo, da se mi odmikajo h kraju, zato tudi nimam v spominu, koliko časa smo se vozili do Splita, kamor so bili vsi ujetniki namenjeni. Vozili smo se mimo Zadra, kjer je ladja ustavila za nekoliko časa. Mesto je bilo videti večidel porušeno, iz številnih ruševin so molela kvišku okleščena suha drevesa, kar je dajalo še posebno žalostno sliko. Po nekako dvodnevni počasni vožnji smo se izkrcali na nekem zasilnem pristanišču v bližini Splita. Poleg brega je bil precej gost borov gozd, kjer so nas partizani ponovno razporejali. Postopanje z nami je sedaj dobilo popolnoma drugo obliko. Kar sem najprvo opazil, je bilo to, da je surovost popolnoma izginila; z mirno besedo so nam dajali ukaze ter nas vodili v pripravljeni prostor, kjer smo ob navzočnosti angleškega Rdečega križa bili deležni vseh mogočih higienskih postopkov, kakor striženje las, britje in kopanje itd. Od tu smo bili potem prepeljani v redno in še dokaj dobro urejeno taborišče. Za vse Nemce so bile pripravljene posebne barake, v katere so bili razpodeljeni. Jaz sem tudi čakal v upanju, da bodo tudi meni odkazali prostor pod streho, pa sem bil kmalu na jasnem, da za mene ni prostora. Dežurni taborišča mi je odkazal prostor pod milim nebom ob zidu barake. Noči so bile že zelo mrzle, tako da sem se vsako jutro zbudil ves promočen od rose. Potožil sem se, da me zelo zebe ter sem rekel dežurnemu, da bi mi dal kakšno odejo, kajti kar mi je še ostalo, so bile samo kratke hlače. Odgovor je bil: naj mi moji gospodarji pomagajo, ki sedaj lagodno ležijo na toplem v baraki. Menda to tudi zaslužiš, ker si jim bil za hlapca. Po par dneh se mi je posrečilo, da sem nekje staknil dolgo valovito pločevino ter jo postavil poleg zidu. Dobil sem tudi prazno cementno vrečo, kamor sem stisnil noge, ko sem se zvečer vlegel.

(Bo še)

Vsako jutro sem moral v stroj, kjer so nas partizani zbirali ter odredjali za različna dela. Bos, na pol oblečen sem stopal nekaj korakov pred stražarjem, ki me je navadno vodil skozi mesto, kjer so bili preko ulic razpeti številni slavloloki s Titovo sliko okrašeno s pisanim cvetjem. „Druže Tito naš maršale, mase su te odabrale“... so prepevali partizani ter dajali duška svojemu veselju ter tako častili in poveličevali novodobnega diktatorja. Jaz sem največkrat delal na porušeni obali; dvigali smo kamenje iz morja ter gradili nov zid vzdolž morske obale. Večkrat sem moral tudi v skalnate vrhove nad Splitom, kjer sem na velike daljave prenašal na golih ramah železne zaboje municije, ki so jo spravljali iz raznih skrivališč v mesto. Na tem delu sem večkrat do onemoglosti moral delati, da so mi bile vse rane krvave. Nabolj sem bil zadovoljen z delom v raznih skladiščih, kjer so imeli shranjeno blago oziroma živila, ki jih je ta čas dobavljala UNRRA. Pri raztovarjanju ladij se je le dalo kdaj kaj dobiti, kar mi je veliko pripomoglo, da sem trpljenje lažje prenašal. Hrana, ki smo jo dobivali v taborišču, je bila brez vsake menjave, vsak dan enaka: približno kilogram rženega kruha in porcija juhe, ki je bila sestavljena iz vode, bele moke in nekoliko primešanega olja. Polovico kruha smo morali hraniti še za naslednje jutro, ko smo včasih dobili tudi nekaj črnega „zoca“. Najbolj sem bil vesel, če se mi je kdaj posrečilo preluknjati kakšno vrečo, kar je vsaj delno dopolnilo nezadostno hrano, ki so nam jo nudili osvoboditelji. Delo je bilo hudo, posebno ko smo tako slabotni morali prenašati težke vreče iz ladij na tovarnjake. Zvijali smo se pod težo tovara; bilo je razumljivo, saj se pri taki hrani še sami nismo mogli v redu držati pokoncu. Tudi sam sem se večkrat opotekel ter se zrušil pod težko vrečo, vendar pa kljub temu ni bilo nobenega usmiljenja, kajti komunistična šiba je neusmiljeno udrihala na vse strani. Dobro mi je ostalo v spominu, ko sem si neki dan naložil v žepe nekoliko makaronov; ko pa je prišel čas, da grem nazaj v taborišče, sem se vzpenjal na kamion in makaroni so mi zleteli iz žepa na cestni tlak. Tedaj je priletel k meni širokopleč partizan, me z vso ihto in surovostjo potegnil nazaj ter me pričel zmerjati z banditom, vmes pa krepko obdeloval s pestmi, da sem bil ves krvav. Drugi dan so me privlekli pred stroj, kjer sem bil predstavljen ostalim ujetnikom kot največji škodljivec družbe. Ta opomin seveda ni dosti zalegel, kajti lakota je premagala ves strah, ki so mi ga surovi komunisti skušali potisniti v kosti. Še naprej sem naskrivaj iskal take vreče, ki so bile raztrgane, kar mi je veliko pripomoglo, da sem se za silo preživiljal. V nekaj dneh sem si tudi „stanovanje“ malo bolj uredil. Odprtine sem za silo zamašil s cementnimi vrečami, na kos papirja sem upodobil Marijo, kamor sem se zaupno obračal z iskreno prošnjo, da bi še kdaj prišel srečno domov... Nekajkrat se mi je zgodilo, da je bila v noči nevihta, močni veter mi je prevrnil pločevino, ki mi

je služila za streho. Namah je bilo vse na vodi; v takih slučajih mi je bilo edino zavetje stranišče, kjer sem se ves premočen vlegel na zamazana cementna tla. Take noči so bile neizmerno dolge in mučne in jih bom težko kdaj pozabil.

Tako so potekali poletni meseci in neki večer se je v taborišču nenadoma raznesla novica, da je „slavni maršal Tito“ odredil amnestijo za vse mladostne ujetnike. Po taborišču je zaradi tega šumelo kakor v čebelnem panju, nobeden od nas mlajših ta večer ni zaspal... Čez par tednov so nas že nekaj odbrali, v tej skupini sta bila tudi dva Slovence, od katerih je bil eden v nemški vojski, drugi pa pri znani družbi Todt. Z nepopisnim veseljem smo se vkricali na ladjo in skoraj nisem mogel verjeti, da se zares peljem proti domu. Tako smo srečno prijadrali nazaj v Cerkvenico, kjer nas je že čakal tovorni avto, da nas prepelje do Reke. Ko sem se tako vozil, sem se oziral po tistih skalah, kjer me je vezalo nekaj nepozabnih dni silnega trpljenja, ki se skoraj ne da razložiti s človeškimi besedami. Med temi skalami, ki jih žge sonce, so tudi raztreseni številni grobovi, ki jih ne bo nikoli odkrila človeška roka. Prepričan sem, da je bilo med temi pozabljenimi tudi veliko dobrih ljudi, ki so hrepeneli po miru ter sanjali o srečnem trenutku, ko se bodo vrnili spet domov... Iz Reke smo ujeli vlak za Postojno in zdelo se mi je, da čas čudovito beži. V Postojni so nam „tovariši“ pripravili nekaj koruznega močnika, nato so nam odkazali prenočišče na nekem samotnem kozolcu. V jutro so nas vsezgodaj prebudili, (vseh skupaj nas je bilo kakih deset) ter odredili dva stražarja, da nas peš odpeljeta v Ajdovščino. Ta pot je bila res dolga, da sem kar težko vlekel noge za seboj, vendar mi je le bilo prijetno pri srcu, ker sem vseskozi mislil na dom in na srečanje z dragimi domačimi. Bilo je že precej pozno v noč, ko smo vsi izmučeni prišli v Ajdovščino. Stari čevlji, ki sem jih dobil pred odhodom iz Splita, so mi tako užilili noge, da so kar gorele od bolečine. Dovolili so nam, da smo posedli na kup gramoza ob cesti ter tako čakali nadaljnje usode. Na bližnjem kolodvoru je igrala partizanska godba, čuli so se pijani razposajeni vriski, vmes je pa sekala pesem „Hej, brigade“. Precej dolgo časa smo tako čakali, ko je končno le nekdo izmed tovarišev, ki so se posvetovali, zaval, naj se dvignemo. Peljali so nas na dvorišče sodnije, ki so jo partizani med vojno požgali. Tu so nam vse pobrali, kar je kdo še imel. Jaz sem imela malo torbo, v kateri sem imel steklenico medu, ki mi jo je neki prijatelj poklonil pri odhodu iz Splita. Vse to sem moral izročiti, poleg tega pa tudi vezalke iz čevljev, kar je kazalo, da se nam prav nič dobrega ne obeta. Odvedli so me v zapor. Tam sem našel nekaj zapornikov, ki so ležali na vlažnem cementnem podu, v kotu je pa stala velika lesena koliba. S pogledom sem pozdravil moje nove tovariše, ki so topo in brezčutno gledali, obleke so imeli umazane in razcapane. Kmalu sem spoznal, da je tu prostor, kjer nihče ne govori. Zato sem se vlegel poleg zidu na mrzli pod ter poskušal zaspati. V jutro so se nenadoma odprla vrata in vstopili so trije oznovci. Ker nismo takoj sko-

čili pokonci, je eden izmed njih divje zavpil, par ujetnikov, ki so se od slabosti bolj počasno dvigali, je med najbolj ogabnimi kletvinami obrcal, da so bili vsi krvavi. Besno so gledali po stenah kjer je bilo nekaj napi-sov in risb, med katerimi je bila naslikana Marija. To ga je tako razka-čilo, da je kakor obseden potegnil z rame brzostrelko ter zagrozil, da bo vse postreljal, ako v petih minutah ne očistimo sten. S časopisnim papir-jem smo v določenem času opravili delo. Globoko sem se oddahnil, ko sem videl, da so razdivjani oznovci odšli.

Po nekaj dneh sem bil dodeljen v kuhinjo. Bila je to nekdanja domo-branska kuhinja, kjer sem navadno hodil po menažo. Spominjal sem se ti-stih lepih sončnih pomladnih dni, ko smo korakali skozi Ajdovščino z ve-selo pesmijo... Zdaj sem gledal to zapuščeno ognjišče, na katerega me je vezalo toliko lepih spominov. Dežurni mi je pokazal vso cipro kuhinje, bili sta to dve peči, poleg katerih sta bila postavljena dva prerezana so-da, nekaj polomljenih loncev in precej velik lesen lopar. Z nožem je na-pravil zarezo, do kje se mora voda naliti, potem me je pa odvedel v neko zatohlo skladišče, kjer mi je dal navadno par kock nemškega stlačenega ješprenja, kar sem rabil za vsak dan posebej. Hrana je bila samo enkrat na dan in to ješprenj ali pa redka mešanica iz koruzne moke. Zaporniki so navadno ob določenem času postavili svoje porcije na dolgem hodniku, ki je bil vzdolž med celicami. Tja sem navadno zavlekel sod s hrano ter na-polnil porcije. Prišli so tedaj ubogi ljudje, raztrgani, upadlih obrazov, vsak je vzel svojo posodo ter se tiho vrnil nazaj v svojo celico. Zgodilo se je enkrat, da sem za spoznanje preveč skuhal, kakor je bilo predpisano; za-radi tega se je dežurni oficir tako razbesnel, da je pograbil veliki mešal-nik ter z vso silo udaril po meni, da sem od bolečine zlezel na tla. „Dižse, bandit,“ je z vso silo zavpil „in stoj mirno.“ Zdaj sem moral nakladati por-cije samo toliko, da se je dno dobro pokrilo. V sodu je še precej ostalo, brcnil je v sod, da se je redki močnik razlil po kamnitih tleh. „Takoј zdaj te obesim,“ je rjul. Rabil je najgrše italijanske kletvine ter mi odredil pet mi-nut, da vse pospravim in očistim. Kakor brez glave sem stekel v kuhinjo po cunje ter se lotil dela. Zdelo se mi je, da me smrť že drži za vrat, kajti pred mano je stal široko razkoračen oznovski oficir, v eni roki je držal brzostrelko ter glasno štel zadnje sekunde. Tedaj sem pa že napravil delo, ves umazan sem se dvignil, še enkrat je zavpil nad menoj, naj mu takoj izginem izpred oči — iz celic so pa pričeli počasi prihajati ubogi ljudje, brezpravni sužnji na osvobojenih primorskih tleh.

Neki dan so napravili oznovski mogotci veliko gostijo. Tudi jaz sem moral pomagati v njihovi kuhinji. Mize so bile praznično pogrnjene. Po sredini je v steklenih posodah bilo naloženo različno vipavsko sadje. Neko dekle od Sv. Lucije je postavljala krožnike vzdolž velike mize, mene je pa prosila, da bi raznesel in postavil jedilni pribor. Ker nisem imel v tem de-lu nobene izkušnje, sem postavil nože na napačno stran. To je opazil čoka-ti oznovec, ki se je hitro dvignil izza mize, z vso surovostjo me je zagra-

bil za ovratnik ter me potisnil v nasprotni kot. Predno sem se dodobra zavedel, kaj se z menoj dogaja, je že pridrvel k meni ter me prav krepko obdelal s pestmi, rekoč: „da si boš zdaj za celo življenje zapomnil, kako se spodobno streže pri mizi...“

Neki dan me je dežurni vprašal, če bi hotel kaj boljšega pripraviti za kaznjence. „Zelo rad!“ sem mu pritrdil. Odkazal mi je merico koruznega zdroba, nato me je pa odvedel k precej visoki žični ograji, ki je bila prav na vrhu prepletena z bodečo žico. Na nasprotni strani je bil vrt, kjer je bila mala njiva posajena s krompirjem. „Tu preko te ograje mi prinesi pet krompirjev. Čez čas sem res prinesel krompir, bil sem še bolj raztrgan in nekaj dobrih prask se mi je zarezalo v nogo, vendar sem pa le bil vesel, kajti zdelo se mi je, da sem napravil veliko delo, ko sem tisti dan zalival suhe žgance s krompirjevo okisano vodo.

Ob večerih, ko se je na dvorišču že vse umirilo, sem večkrat slišal odpiranje vrat sosednjih celic, čulo se je pritajeno jokanje žensk, vmes so pa kakor strele sekale kletvine osvoboditeljev, ki so tudi v noči iskali svoje žrtve...

Tako se nekako minevali žalostni septembrski dnevi, vsak izmed teh dni je nekaj novega zarezal v moje spomine, ki bodo ostali nepozabni. Neki večer sem se ves truden vračal iz kuhinje v celico, kjer sem navadno spal. Pod zelenimi divjimi kostanji so na klopeh sedeli oznovci ter se v družbi svojih tovarišic prijetno zabavali. Ko sem šel mimo, me je eden izmed njih poklical nazaj ter mi je velel, da moram s paradnim korakom hoditi mimo njih ter jih po belogardistično pozdravljati. Vsakokrat sem se pa moral vrniti nazaj do kuhinje ter celo stvar ponavljati. Smejali so se mi ter me na vse načine sramotili... Zunaj na kolodvoru, pred nekdanjo Križajevo trgovino, je pa hreščala harmonika in nekaj partizanov je razglašeno pelo o zlati svobodi... Končno se me le pustili, da sem odšel v mojo sobico v podzemlju; bil sem do smrti izmučen, ko sem se vlegel na mokra tla, gledal sem v močne železne križe v majhnem oknu, skozi katero se je vsipal krvavi sij zahajajočega sonca. Počasi je prihajala noč in iz sosednjih prostorov se je zopet čulo vpitje in jok.

Ko sem neki večer tako spal, se je v temi nenadoma znašel pred menoj oznovski oficir, rahlo me je brcnil v hrbet ter mi ukazal, naj se takoj odpravim z njim. Vsega je sedaj konec sem pomislil, ko me je vodil po nekih temnih hodnikih požgane sodnije. Kmalu smo prišli pred velika vrata, ki jih je odprl in znašel sem se v veliki dvorani, ki je bila preurejena v neke vrste pisarno, za mizami so sedeli novi delivci ljudske pravice. Sedel sem za neko mizo, kjer so mi s prijaznim glasom veleli, naj se vsedem. Eden izmed njih je privlekel iz predala neke papirje. Zdaj se je pričelo natančno zasliševanje od vseh najmanjših podrobnosti. „Veliki sodnik“ mi je prikazal vso krivdo, ki sem jo napravil s tem, da sem se pridružil izdajalcem slovenskega naroda. S pretvarjeno prijaznostjo me je prepričeval, da sem vse to zaslužil. Od zdaj pa, da je vse to pozabljeno, da sem postal zo-

pet vreden človek, da živim in delam v socialistični družbi. Med raznimi navodili so mi še posebno zabičali, da se moram pridružiti mladinski organizaciji ter z delom pri izgradnji porušene domovine nadomestiti to, kar sem do sedaj slabega in škodljivega napravil.

Drugi dan sem bil odpuščen in so mi vrnili vezalke od čevljev ter vojaško torbo, po kateri je bil razlit tisti med, ki mi ga je podaril prijatelj pred odhodom iz Splita. Zdelo se mi je, kakor da sem se prebudil iz strašnih sanj in kar nisem mogel verjeti, da je zdaj moja pot res namenjena proti domu.

(Konec)